

“Yosh tadqiqotchilar va talabalar ilmiy faoliyatida innovatsiya, integratsiya va zamonaviy ta’lim muammolari: nazariya va amaliyot” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to’plami. I son (2026-yil, 1-aprel)

**AXLOQ, TIL VA MADANIY ONGNING HAMOHANG RIVOJLANISH
XUSUSIYATLARI**

Botirova Sevara Mamurovna

Namangan davlat pedagogika instituti

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrasini mudiri,

Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dotsent

Email: sevarabotirova111@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0009-7479-7765>

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19431793>

***Annotatsiya:** mazkur maqolada insonlar o‘rtasidagi aloqadorlik uchun muayyan tillar, madaniy dunyoqarash va axloqiy qarashlarning hamohang shakllanishi va jamiyat tafakkurida aks etish jarayonlari bayon etilgan. Har qachongidan ham zamonaviy globallashuv davri ushbu jarayonlarning tahlilini zaruratga aylantirmoqda.*

***Kalit so‘zlar:** xalqaro integratsiyalashuv, jamiyat, til, axloqiy qadriyatlar, madaniy ong, mafkura, milliylik, madaniy makon, ta’lim.*

***Abstract:** This article describes the processes of the simultaneous formation and reflection in the thinking of society of certain languages, cultural worldviews and moral views for communication between people. The modern era of globalization makes the analysis of these processes more necessary than ever.*

***Keywords:** international integration, society, language, moral values, cultural consciousness, ideology, nationality, cultural space, education.*

***Аннотация:** В данной статье описываются процессы одновременного формирования и осмысления в мышлении общества определенных языков, культурных мировоззрений и моральных взглядов на коммуникацию между людьми. Современная эпоха глобализации делает анализ этих процессов более необходимым, чем когда-либо.*

***Ключевые слова:** международная интеграция, общество, язык, моральные ценности, культурное самосознание, идеология, национальность, культурное пространство, образование.*

Bashariyat sivilizatsiyasida, ma’rifiy rivojlanishida muhim ta’sir omillari bo‘lgan til, madaniy qarashlar va axloqqa oid yo‘l-yo‘riqlar, qoidalar ba’zida kichik ijtimoiy guruhlar miqyosi bilan cheklanib qolsa, ayrim hollarda insoniyat tamadduniga muhim hissa bo‘lib qo‘shiladi. Bunga tarixiy retrospektiv baho berilmasidan, zamonaviy jamiyatlar dunyoqarashidagi ayni

“Yosh tadqiqotchilar va talabalar ilmiy faoliyatida innovatsiya, integratsiya va zamonaviy ta’lim muammolari: nazariya va amaliyot” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to’plami. I son (2026-yil, 1-aprel)

o’zgarishlarni tahlil etish murakkab bo’ladi. M.Hamdovaga ko’ra, “Axloqiy bilim berish bir qancha tarbiyaviy vazifalarni bajaradi: inson hayoti va madaniyatining axloqiy qadriyatlarini to’g’risida keng tasavvur beradi.” [1] Ya’ni ular jamiyatni ma’rifiy yuksaltirishda uyg’unlik hosil qiladi.

Xalqaro integratsiyalashuv natijasida til omili misolida ko’rilsa, aksariyat hollarda jahon tili miqyosida ta’sir ko’rsatuvchi tillar tarixan kolonializm davrida majburiy o’rgatilish asosida faol targ’ib qilingani natijasida keng yoyilgan. BBC nashrida ta’kidlanishicha “Bu vaqt ichida jahon tillari tarixidagi eng muhim voqealardan biri sodir bo’ldi: ingliz tilida so’zlashuvchi askarlar, dengizchilar va mustamlakachilar butun dunyo bo’ylab sayohat qilib, o’sha mamlakatlarga joylashdilar.” [2] Boshqa jahon tillari ham ulkan miqyosdagi hududlarda o’xshash bo’lgan butun bir jamiyat negizlarini barpo etishga yordam berdi.

Ayni bir til qay darajada keng tarqalsa, boshqa hududlardagi mahalliy tillar nufuzini pasaytirishi, san’at, ilmiy, rasmiy til miqyosiga chiqib, ijtimoiy ongda aks etadi. Temuriylar davri tarixida mahalliy aholi foydalanadigan turkiy va adabiy til bo’lib qolgan forsiy an’ana kuchli saqlangan edi. Xalqaro integratsiyalashgan bugungi jahon siyosiy-ijtimoiy manzarasida jahon tillari madaniy ong shakllanishida muhim rol o’ynamoqda. Sabab esa, tilda uning mansubligidagi millatga xos an’analar, belgilar ham mujassam bo’lib boradi va yani xalqning tarixi, dini, axloqiy belgilarining keng tarqalishiga yordam beradi. Muayyan millatga nisbatan hurmat va hayrixoxlikni shakllantirib boradi.

Axloqiy munosabatlarda ham tilning ma’rifiy ta’siri kabi xususiyatida takrorlanadigan ommaviylashtirish omili muhim rol o’ynaydi. Butun insoniyatni birlashtiradigan yagona til g’oyasi hali ham bir qarash va katta umiddir. [3] Til o’rganishda xalqlar uning oson o’rganilishi, jozibadorligidan ko’ra, uning ayni davrdagi mavqeyi va foydalilik xususiyatidan kelib chiqadilar. Axloqiy qadriyatlarda ham ayni shu kabi yondashuvga o’xshash xolat yuzaga keladi. Qay bir jamiyat o’z ta’sirini faol ravishda qolgan jamiyatlarga dominantlik bilan ko’rsatishi undagi axloqiy madaniyatning yuksakligining amaliy ifodasi sifatida ko’riladi. Til vositasida kuchli mavqega ega bo’lgan ingliz, fransuz, nemis, rus jamiyatlari axloqiy aksiologik belgilarini ham singdirib borganlari misolida buni sezish mumkin.

Biroq barcha sabablarni ham gegemonlikka intiluvchi jamiyatlar bilan bog’lash to’g’ri bo’lavermaydi. N.Valiyeva ta’kidlaganidek, “G’arb madaniyati tarixini o’rganish jarayonida Yevropasentrizm nazariyasiga og’ib ketish g’ayriilmiy bo’lgani kabi, masalaning Sharq bilan bog’liq jihatini tahlil etganda ham Osiyosentrizm g’oyalari ta’siriga tushmaslik lozim.” [4] Antik yunon madaniyatining nufuzi o’sha davrdagi Rim yoki Makedoniya madaniyatidan ancha yuksak

“Yosh tadqiqotchilar va talabalar ilmiy faoliyatida innovatsiya, integratsiya va zamonaviy ta’lim muammolari: nazariya va amaliyot” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to’plami. I son (2026-yil, 1-aprel)

qadrlanganini e’tiborga olish lozim. Ayni paytda Makedoniya yunon falsafasi, axloshunosligidan va san’atidan faol foydalangan. Jamiyatda madaniy ong yuksalishi barcha sohalaridagi yuksalish uchun poydevor bo’lib xizmat qiladi. Gegemonlikka da’vogarlik qiluvchi, ammo yetralicha kuchli nazariyalarga asoslanmagan mafkuralar tarixiy o’zgarishlar kontekstida insonlar tomonidan munosib baholanib boraveradi.

Jamiyatda til, axloqiy aksiologik qarashlar va madaniy belgilar alohida shakllanmasdan bir-birini taqozo qilgan holda shakllanib boradi. Qadimgi yunon falsafasi va madaniyati erishgan ma’naviy me’rosdan keyingi darda musulmon Sharqida foydalanib, yanada kuchli ma’rifiy yangilanishlarga erishilgan bo’lsa, yunon va IX-XII asrlar islom ma’rifiy yuksalishiga oid ilmiy va ma’naviy me’rosdan G’arb renessansi uchun nazariy asos sifatida foydalanilgan. Ayni shu tarzda jamiyat isloh bo’lishda davom etib boradi.

Islom olamidagi o’rta asrlardagi yuksalish jarayonlariga baho berilsa, bunda birlamchi omillardan biri sifatida diniy omilning ta’siri seziladi. Qur’oni Karim ulkan hududda boy madaniy ongni tarbiyalovchi muhim manbaga aylandi. Mazkur kitob arab tili tilshunosligining imkoniyatlari cho’qqisi, islomdagi axloqiy qarashlarning ifodasi va madaniy rivojlanishga asos bo’lgan muhim yo’nalishlarni ko’rsatib berdi va insoniyatning umuminsoniy qadriyatlarini, axloqiy ideallarini aks ettirdi. U 114 bobdan iborat bo’lib, alohida oyatlardan iborat, u arab adabiyotidagi eng yaxshi asar sifatida keng tarqalgan va arab tiliga sezilarli ta’sir ko’rsatgan. [5] Bu din omili har uch rivojlanish xususiyatlariga faol ta’sir qiladigan me’zon bo’lishini ko’rsatadi.

G’arbdagi din ta’siri ham ayni belgilarni namoyon etsada, ayrim o’zgacha bo’lgan belgilarga ega. Nasroniylik garchi butun G’arbnı yagona diniy mafkuraasosida birlashtirsa ham yagona til mavqeyini kuchli saqlab qola olmadi. Dastlabki davrda G’arbnı diniy dogmalar bilan ma’rifiy rivojlanishiga to’sqinlik qildi. Aynan nasroniylik e’tiqodidan chekinish va gumanizmga urg’u berilga sekulyarizm an’analaridan so’ng G’arbda rivojlanish jadallashib ketdi. Islomda esa, diniy ilmlar dunyoviy ilmlarnı rivojlantirishni taqozo qilgan edi.

Jamiyatdagi yuksalish jarayonlari mintaqaviy jihatdan almashinib, davriy kontekst bilan ham ko’riladi. Dastlab yunonlardan boshlangan madaniy sivilizatsiya keyingi davrda Sharqda, G’arbda va asta-sekinlik bilan qayta Sharqqa yo’nalmoqda. Bugungi davr Sharqida Xitoy tili, madaniyati, san’ati bilan G’arpga raqobat qila oladigan darajaga yetmoqda. Ayni holat Hindiston, Koreya, Yaponiya va uchinchi dunyo davlatlari hisoblangan bir qator davlatlar uchun ham xos hisoblanadi. Sharq ustunlikni qayta qo’lga kiritish uchun odimlab bormoqda.

“Yosh tadqiqotchilar va talabalar ilmiy faoliyatida innovatsiya, integratsiya va zamonaviy ta’lim muammolari: nazariya va amaliyot” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to’plami. I son (2026-yil, 1-aprel)

Axloq masalalari milliylik jihatidan ham munosib qadrlanadi va mentalitet xususiyatlari kuchli saqlangan xalqalarga bu xos hisoblanadi. Yaponiya kabi o‘z milliy axloqiy, til, madaniy o‘zligini yuqori darajada saqlagan xalqlar mavjudligi bunga sababdir.

Xulosa

Til, axloq va madaniy tafakkur muhim zanjir sifatida jamiyatlar, hatto hozirgi global muhitda insoniyat hayotida tub burilishlar yasay oladigan, ma’rifiy rivojlanish bosqichlarini belgilaydigan muhim omillar sifatida xizmat qiladi. Jamiyatlar bugungi davrda mafkuraviy jihatdan ushbu omillarning ahamiyatini va ularning rivojlantirilish xususiyatlarini o‘rganmasdan tanazzulga yuz tutishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. M. Hamdamova. Ma’naviyat asoslari (Barkamol avlodni tarbiyalashda uzluksiz ta’limni insonparvarlashtirish texnologiyasi). T., «Fan va texnologiya», 2008. B.58
2. <https://www.bbc.com/news/magazine-12017753> [Murojaat qilingan sana: 24.03.2026.]
3. B.E. Xusanov, N.A. Valiyeva. FALSAFA. Pedagogik ta’lim yo‘nalishlari uchun. [Darslik]. – Namangan: “MASHRAB” nashriyoti, 2025. B.23
4. Hans Joachim Meyer. A Global Language or a World of Languages. The Open-Access Journal for the Basic Principles of Diffusion Theory, Experiment and Application 2016. p.1
5. Guillaume, Alfred (1954). Islam. Edinburgh: Penguin books. p. 74.
6. Dehqanova, G. A., & Polvanova, M. F. (2022). National-cultural specificity of phraseological units in english and uzbek languages. research and education, 1(4).